

J. Noorduyt

In memoriam A.A. Cense

In: Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde 134 (1978), no: 4, Leiden, 403-414

This PDF-file was downloaded from <http://www.kitlv-journals.nl>

PROF. DR. A. A. CENSE †

IN MEMORIAM A. A. CENSE

25 SEPTEMBER 1901 — 8 DECEMBER 1977

Anton Abraham Cense werd in Amsterdam geboren als oudste zoon van Adriaan Leunus Cense en Lucretia Werner. Van vaderszijde stamde hij uit een Zeeuwse familie. Zijn grootvader was onderwijzer in Colijnsplaat op Noord-Beveland en zijn grootmoeder ging, jong weduwe geworden, met haar gezin in Middelburg wonen. Daar opgegroeid, vestigde zijn vader zich later in Amsterdam, waar hij in de groothandel werkzaam was.

Na in 1919 zijn gymnasiale opleiding voltooid te hebben, meldde de jonge Cense zich aan voor de studie in de Indonesische letteren in Leiden, ter voorbereiding op een wetenschappelijke loopbaan in Nederlands-Indië. Zijn grote taalbegaafdheid en intelligentie stelden hem in staat zijn studie breed op te zetten en zich naast de verplichte vakken ook in Perzisch, Turks en Russisch te verdiepen. Dit verhinderde hem niet om, ondanks een onderbreking van zijn eerste jaar door een langdurige sanatoriumkuur, in 1922 het candidaatsexamen af te leggen en in 1925 het doctoraal, beide cum laude.

Dit laatste examen bracht hem in aanraking met een onderwerp — het uit het Arabisch vertaalde Maleise verhaal van de geleerde dief — waarop hij veel later, toen anderen het onderzoek hadden voortgezet, in een ongepubliceerde notitie is teruggekomen, die typerend is voor de eerlijke bescheidenheid die hem steeds is blijven kenmerken. De tekst van dit Maleise verhaal werd tijdens de oorlog door zijn Leidse leermeester Van Ronkel gepubliceerd¹ en in 1970 door Drewes in verbeterde vorm heruitgegeven.² Van Ronkel vermeldde dat Cense degene geweest was die, toen nog doctorandus, het Arabische origineel van dit verhaal had opgespoord, en — naar hij zich meende te herinneren — ook een Turkse vertaling ervan had gevonden, die hij als goed Turcoloog zeker met vrucht zou hebben kunnen behandelen. Drewes verwees weer naar deze mededeling van Van Ronkel. In zijn notitie, waaruit ik hier het voornaamste gedeeltelijk in zijn eigen bewoordingen overneem, heeft Cense toen vastgelegd hoe de vork in de steel zat. Hij had de vergelijking van twee Leidse handschriften van dit verhaal opgekregen als onder-

werp voor zijn doctoraalscriptie, die, zoals toen nog gebruikelijk was, moest worden samengesteld in de korte tijd van zeven dagen tussen het eerste en het tweede deel van het examen. Daar hem dadelijk duidelijk was dat dit verhaal een vertaling uit het Arabisch moest zijn, zocht hij in grote haast in naslagwerken over Arabische literatuur naar het origineel van de Maleise tekst, doch zonder resultaat. De toenmalige beheerder der Oosterse handschriften, Dr. C. van Arendonk, wist zich desgevraagd echter te herinneren in een der oude afleveringen van het *Journal Asiatique* de Arabische tekst van eenzelfde verhaal gezien te hebben. Deze tekst was nu snel gevonden en bleek inderdaad aan het verhaal in de Maleise handschriften ten grondslag te liggen. Zo kon Cense met de vergelijking van vertaling en origineel de hem opgedragen taak een uitbreiding geven, waardoor zijn scriptie op deugdelijke basis kwam te rusten. Naar een Turkse versie had hij echter nooit gezocht en het bestaan daarvan was hem alleen van horen zeggen bekend, mogelijk door een opmerking daarover van zijn leermeester in het Turks, de latere hoogleraar J. H. Kramers. Cense hield zijn scriptie in portefeuille, in de hoop eens de gelegenheid te krijgen, van meer in Indonesische handschriften circulerende verhalen een Arabische oorsprong te kunnen traceren.

In juli 1928 promoveerde hij op een proefschrift over de *Kroniek van Bandjarasin*,³ waarin hij deze Maleise tekst vol problemen, die jaren later door Ras werd uitgegeven,⁴ voor het eerst grondig analyseerde en, blijk gevende van een opvallende belezenheid, van de nodige toelichtingen voorzag.

Enkele maanden later in Batavia aangekomen, werd hij als taalambtenaar — “ambtenaar voor de beoefening van de Indische talen”, zoals de officiële betiteling luidde — ter beschikking gesteld van de Adviseur voor Inlandse Zaken. Hier kreeg hij volop de gelegenheid kennis te maken met de Indonesische wereld, met de nationalistische beweging en met verschillende geestelijke stromingen op Java. Zo vertoefde hij enige tijd in Pati, noord Midden-Java, voor onderzoek van de Samin beweging.

Al spoedig echter werd hem het voorstel gedaan zich als taalambtenaar te gaan wijden aan de studie van de Zuid-Celebescultuur met standplaats Makassar. L. J. J. Caron, in augustus 1929 benoemd tot Gouverneur van Celebes en Onderhorigheden, had tevoren als Resident van Bali en Lombok bijzondere aandacht besteed aan maatregelen tot behoud en bestudering van het cultuurbezit van de bevolking. Op zijn initiatief was in 1928 de Kirtya Lieftrinck-Van der Tuuk opgericht ter

conservering en onderzoek van de Balische en Sasakse lontargeschriften. Hij had gezien hoezeer taalambtenaren en oudheidkundigen hierbij een onmisbare rol vervulden. In Zuid-Celebes wilde hij een zelfde activiteit gaan ontplooiën. Daar moest echter alles van de grond af aan worden opgebouwd. Deze taak werd aan Cense toevertrouwd, die zich in juni 1930 daartoe in Makassar vestigde.

Nu begon een tienjarige periode, in 1934-35 onderbroken door verlof in Nederland, van uiterst veelzijdige en met grote energie ondernomen activiteiten. De basis vormde de studie van de voornaamste streektaalen, Makassaars en Boeginees, waarbij de meer dan een halve eeuw oude taalkundige werken van Matthes uitnemende diensten bewezen, hoewel ze ook op talloze punten correctie en aanvulling bleken te behoeven. Naast het levende taalgebruik waren de talrijke handschriften in deze talen daarvoor een welkome bron. Het bijeenbrengen van een collectie van zulke handschriften, in origineel of in voor dat doel te vervaardigen afschriften, was een van Censes voornaamste opdrachten. Als centrum hiervoor werd op 15 december 1933 op initiatief van Caron en naar het voorbeeld van de Balische Kirtya de Matthes Stichting opgericht. Deze werd gefinancierd uit de landschapskassen en beheerd door de taalambtenaar, die in een van de 17de-eeuwse huizen binnen het Fort Rotterdam zijn kantoortje had, waar al spoedig een groeiend aantal schrijvers de door hem opgespoorde en van vele zijden te leen ontvangen handschriften copieerde. Zo ontstond gaandeweg een verzameling van over de 200 delen, die nog steeds, zij het niet ongeschonden de oorlog en de latere moeilijke tijden doorgekomen, ter plaatse te vinden is, in beheer bij de Indonesische opvolgster van de Matthes Stichting. Ook werd een bibliotheekje aangelegd en een klein museum met ethnographica ingericht.

Op veelvuldige reizen door het hele gebied — van de Makassaarse bergstreken in het zuiden tot Mandar en Luwu' in het noorden — verzamelde hij gegevens over talen en dialecten, godsdienstige gebruiken, vorstenorganisatie, folklore en adat. Maar ook maakte hij tochten naar de Buton archipel, waar hij het Wolio en de ingewikkelde taalsituatie onderzocht, naar Bima, waar oude Makassaarse invloeden te bespeuren waren, en naar het eilandje Sailus in de Flores-zee, waar hij het leven in een nederzetting van Badjo's, de vroegere zeenomaden, meemaakte en observeerde. De ontdekking van het bronzen Buddha-beeld in Mamudju, waar Cense het eerst van hoorde, was in mei 1933 aanleiding tot een reis daarheen, die weliswaar geen andere Hindu oudheden opleverde, maar wel tot prehistorische vondsten leidde. Een door

hem uitgevoerde proefopgraving had tot gevolg dat de prehistoricus Van Stein Callenfels en in 1936 en 1937 diens jongere collega Van Heekeren het onderzoek, ook in andere delen van Zuid-Celebes, kwamen voortzetten. Verscheidene andere onderzoekers verleende hij zijn deskundige medewerking, zoals men uit de aan hem gerichte dankbetuigingen in boeken van Collins, Claire Holt en Chabot kan zien.⁵

Het begeleiden van officiële gasten en het uitbrengen van adviezen aan het bestuur over een veelheid van zaken als kwesties van Moslims recht en de voertaal op scholen behoorden tot zijn meer ambtelijke taken, die veel van zijn tijd in beslag namen. Zo had hij ook bemoeienis met de restauratie van vorstengraven en van het Fort Rotterdam en stelde hij verslagen op van officiële gebeurtenissen als de inhuldiging van de nieuwe zelfbestuurder van Bone in 1931, die van de zelfbestuurder van Goa in 1937 en de staatsiebegraving van de Datu van Luwu' in 1935.

Al deze werkzaamheden van velerlei aard brachten hem in nauw contact met talrijke personen uit de bevolking. Ook nu nog zijn de ouderen Tuan Cense niet vergeten. Daarnaast had hij zijn vaste medewerkers, in de eerste plaats de bekwame gepensioneerde Osvia-onderwijzer Noeroeddin daeng Magassing, die ook zelfstandig op onderzoek uitging en daarover publiceerde, sinds 1937 Abdoerrahim speciaal voor de Makassaarse lexicografie, en Abdoel Djamali voor het Boeginees.

Cense behoorde destijds tot een kleine groep vakgenoten in de ruimste zin, die, vaak als eenling, op ver uiteenliggende plaatsen in de archipel werkten en daardoor een toenemende behoefte voelden aan onderling overleg en uitwisseling van gedachten. Hij slaagde erin daar vorm aan te geven door tweemaal, in 1937 en in 1939, in Makassar een studief conferentie te organiseren, die beide bijzonder gewaardeerd werden. Een kort verslag kan men aantreffen in het T.B.G. van 1940.⁶ Op de eerste bijeenkomst hield hij zelf een voordracht over de Islamisering van Zuid-Celebes en de organisatie der godsdienstbeambten in de eerste tijd daarna, waarin hij uitvoerig gebruik maakte van de vele gedetailleerde gegevens die plaatselijke kronieken en andere handschriften daarover bevatten.

Deze jaren van materiaal verzamelen in direct contact met zijn studieterrrein, waarheen hij ook in de eerste jaren na de oorlog nog herhaaldelijk terugkeerde, behoorden tot de gelukkigste van zijn leven. Het publiceren van zijn studieresultaten stelde hij uit tot later, evenmin als iemand anders vermoedende, dat het grootste deel van dit materiaal de oorlog niet zou overleven. Wel stelde hij op verzoek gaarne zijn

gegevens ter beschikking voor publicaties van anderen. Zo verschenen in 1935 aantekeningen van zijn hand bij een artikel van Le Roux over Boeginese zeekaarten en in 1938 door hem verstrekte gegevens over Zuid-Celebes in een studie van Albert Kruyt over het schommelen in de Indische archipel.⁷

Nadat eind 1940 in Batavia de literaire faculteit was opgericht, werd Cense aangezocht voor de leerstoel Maleise taal- en letterkunde. Het duurde enige tijd voordat hij uit Makassar vertrok. Dr. E. J. van den Berg, die sinds 1936 als taalambtenaar op Buton werkzaam was, werd als zijn opvolger aangewezen en kwam in mei 1941 naar Makassar. Cense werkte daar nog enkele maanden met hem samen en reisde voorlopig slechts af en toe naar Batavia. Eind augustus ving hij daar zijn volledige werkzaamheden aan.

Voor zijn inaugurele rede koos hij als onderwerp de geschiedenis van de Maleise invloeden in de oostelijke archipel. De rede, in drukproef gereed, zou op 8 december 's avonds worden uitgesproken. Maar doordat die ochtend het bericht van de Japanse overval op Pearl Harbour Batavia bereikte en de regering de oorlogstoestand afkondigde, ging de inauguratie niet door. Cense werd die zelfde dag gemobiliseerd als landstormsoldaat.

De rede bleef ongepubliceerd en scheen in de oorlog verloren gegaan te zijn. Pas enkele jaren geleden bleek dat Mr. Soenario te Jakarta, destijds lector aan de Literaire Faculteit, er een drukproef van had weten te bewaren, waarvan hij Cense tot diens grote vreugde een copie toezond. Het is hieraan te danken dat men de tekst thans in deze aflevering van de Bijdragen gepubliceerd vindt.⁸

Na de zware jaren van internering in Japanse krijgsgevangenkampen op Java en Sumatra hervatte Cense in 1945 zijn werk, eerst als hoogleraar in het Maleis, later in de talen van Celebes. Daarnaast kreeg hij velerlei functies te vervullen, waaronder die van lid van de Zuid-Celebescommissie. Als kenner van dit gebied kwam op hem in die kwaliteit een hoofdaandeel te rusten in het onderzoek naar het optreden van het leger tegenover de bevolking van Zuid-Celebes.

In 1947 werd hij benoemd tot decaan van de literaire faculteit en tot waarnemend decaan van de juridische faculteit, en begin 1948, als oudste decaan, tot president van de Universiteit van Indonesië, waaronder destijds alle inrichtingen van hoger onderwijs in het land ressorteerden. Tot zijn voldoening kwam onder zijn presidentschap de oprichting tot stand van de economische faculteit te Makassar, die het begin was van wat thans de Hasanuddin Universiteit is.

In april 1949 ging hij wegens familieomstandigheden, de ernstige ziekte van zijn vader, met verlof naar Nederland. Het vertrek uit Indonesië bleek een afscheid voorgoed te zijn: in 1951 ging hij met pensioen.

Cense heeft het er niet gemakkelijk mee gehad. Het definitief afbreken van zijn werk in Indonesië heeft hij met moeite moeten verwerken. In de kring van vakgenoten-oriëntalist in Nederland rond het Instituut en ver daarbuiten vond hij echter een hem passende plaats, en binnen het Instituut ook een nieuwe werkkring, toen hij eind 1951 de benoeming tot secretaris, weldra bestuurslid-secretaris, aanvaardde en daarmee de dagelijkse leiding op zich nam. Deze functie, destijds steeds honorair, d.w.z. zonder salaris, uitgeoefend, vervulde hij op kundige wijze, zoals het Jaarverslag na zijn afscheid in begin 1958 constaateert, en met bijzonder grote toewijding.

Uitbreiding van de internationale relaties, voortzetting van de reeksen Instituutpublicaties en het opzetten van nieuwe, onderzoek in Suriname en Nieuw-Guinea door jongere vakgenoten en intensivering van de aanschaf voor de bibliotheek hadden zijn bijzondere aandacht.

In deze jaren kwam hij ook tot publiceren. Over zaken betreffende Zuid-Celebes verschenen in zijn verzorgde stijl enkele gedegen studies vol nieuwe gegevens uit eigen onderzoek ter plaatse zowel als uit de handschriftenliteratuur, gevolgd door ander werk waarin hij ook weer naar Borneo en naar de Maleise literatuur terugkeerde. Deze geschriften mogen hier, ook vanwege hun blijvend belang, kort gereleveerd worden.

Zijn korte studie over de verering van Sjaich Jusuf in Zuid-Celebes in de feestbundel Van Ronkel (1950)⁹ geeft niet alleen mededelingen over de tegenwoordige aanhang van deze 17de-eeuwse Moslimse heilige maar is tevens een inleiding tot de niet eerder bestudeerde geschriften van deze mysticus en zijn latere volgelingen.

Zijn kenschets van aard en inhoud der Makassaars-Boeginese geschiedschrijving (1951),¹⁰ bescheidenlijk "aantekeningen" genoemd, als artikel voortgekomen uit een lezing die hij voor oud-alumni van de Leidse Universiteit had gehouden, is een voortreffelijke samenvatting van de saillante aspecten van dit onderwerp. Ook op Zuid-Celebes zelf wist dit artikel te inspireren tot hernieuwde aandacht voor de verworvenheden der eigen cultuur, zoals Prof. Zainal Abidin vertelt in zijn "Memperkenalkan Prof. dr. A. A. Cense".¹¹ In 1972 verscheen het dan ook terecht, evenals het hieronder genoemde, in een Indonesische vertaling.¹²

In zijn artikel over de Makassaars-Boeginese prauwvaart op Noord-Australië (1952)¹³ publiceerde hij, naast een oriëntatie uit de literatuur over dit onderwerp, de door hem in Makassar uit de mond van een der laatste deelnemers aan deze verre tochten opgetekende gegevens over de route die men daarbij volgde. Deze unieke mededelingen trokken ook in Australië de aandacht, waar Macknight ze in 1969 in Engelse vertaling en met aangevuld commentaar opnam in zijn boekje "The Farthest Coast".¹⁴

Een korte mededeling over de mogelijke herkomst van het woord Sanggalea, dat in Makassar als naam voor de Chinezen werd gebruikt, lokte een belangwekkende discussie van sinologische zijde hierover uit (1955).¹⁵

Op weer andere wijze hield hij zich met zuidelijk Celebes bezig, toen hij, mede als daad van piëteit tegenover zijn jongere collega en opvolger in Makassar, Dr. E. J. van den Berg, die in 1942 in de oorlog met Japan gesneuveld was, een overzicht van diens arbeid als taalambtenaar in de Buton archipel samenstelde uit zijn kwartaalverslagen, dat in 1954 gepubliceerd werd.¹⁶

Op het Maleis en de geschiedenis van Malaya in de vorige eeuw richtte hij in hetzelfde jaar zijn aandacht in een uitvoerige recensie van een editie in Latijnse letter van de Hikajat Abdullah,¹⁷ waarin hij een aanzienlijk deel van de Engelse persoonsnamen die de uitgevers niet hadden weten terecht te brengen, op overtuigende wijze identificeerde door gebruik te maken van de literatuur uit die tijd, die in ruime mate in de bibliotheek van het Instituut aanwezig was.

Samen met Uhlenbeck, tenslotte, stelde hij een kritisch overzicht samen van de literatuur over de talen van Borneo, dat in 1958 als tweede deel in de Bibliographical Series van het Instituut uitkwam.¹⁸

Naast deze publicistische arbeid besteedde hij regelmatig tijd aan de catalogisering van Boeginese en Makassaarse manuscripten. Zo voltooide hij een catalogus in getikte vorm van de collectie in deze talen van het voormalig Bataviaas Genootschap in Jakarta, die daartoe naar Leiden was overgezonden. Daarna bezocht hij enige malen de bibliotheken in Londen waar zulke handschriften bewaard worden, met het doel daarvan een uitvoerige catalogus te laten verschijnen. Tijdens bezoeken aan de bibliotheek van Vaticaanstad in het najaar 1951 en het najaar 1964 verzamelde hij gegevens over daar aanwezige Maleise handschriften waaronder dat van een 17de-eeuws Maleis woordenboek van Cornelis Mutter uit de nalatenschap van Reland.

Van december 1957 tot februari 1958 maakte hij een studiereis in

India, waar hij gastcolleges gaf aan de Universiteit van Shantiniketan in West-Bengalen op uitnodiging van Prof. Tomar, die hij in 1951 op het Oriëntalistes Congres in Istanbul had leren kennen. Hij kreeg er gelegenheid op Indiase bodem aandacht te vestigen op het belang van de studie van Zuidoost-Azië en bracht voor het Instituut nieuwe internationale relaties tot stand.

Toen hij deze reis aanvaardde, hadden inmiddels plannen om Nederland voor langere tijd te verlaten en zijn arbeidsterrein naar Istanbul te verleggen vaste vorm aangenomen. Zijn belangstelling voor de Turcologie was sinds zijn studententijd niet verminderd en was door hernieuwd contact met Kramers in Leiden verdiept. In 1951, toen hij tijdens het Oriëntalistes Congres in Istanbul Turkse kranten onder ogen kreeg, merkte hij dat hij de taal nog niet verlerd was. Het bestuur van het Instituut voor het Nabije Oosten te Leiden meende dan ook terecht hem bereid te zullen vinden de leiding op zich te nemen van de officiële opening van het Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut te Istanbul en daarna de functie van directeur van dit instituut te aanvaarden. Voor Cense was dit een aantrekkelijk aanbod, dat hij gaarne aannam. Op 15 februari 1958 kwam hij uit India in Istanbul aan. Sindsdien vertegenwoordigde hij er ruim zes jaar lang de Nederlandse wetenschap in Turkije.

In 1961 trad hij, tot dan toe steeds vrijgezel gebleven, in het huwelijk met Bouwina H. G. Held-Haan, die als gezellin van zijn verdere leven en vertrouwde steun ook bij zijn wetenschappelijk werk in deze regels niet mag ontbreken. Zij was na het plotseling overlijden van haar eerste man, de ethnoloog Dr. G. J. Held, in 1955 uit Jakarta, waar hij sinds de oorlog hoogleraar was, naar Nederland teruggekeerd en had zich sindsdien beziggehouden met de verzorging van zijn nagelaten werk, vooral dat betreffende zijn onderzoek in Bima, waaraan zij van nabij had deelgenomen. Bij de bewerking voor uitgave van Helds nog niet in definitieve vorm uitgewerkte field-notes had zij volop mogen profiteren van de hulp die Cense haar in Den Haag zowel als na zijn vertrek naar Istanbul verleende. Hoewel deze gezamenlijke taak tenslotte niet met het beoogde succes bekroond werd, kwam uit deze samenwerking wel hun verbintenis voor het leven voort.

Niet lang na zijn definitieve terugkeer uit Istanbul in mei 1964 aanvaardde Cense het aanbod van het Koninklijk Instituut om daar nog enige jaren de functie van wetenschappelijk medewerker te gaan vervullen, die met ingang van 1965 vrijkwam als gevolg van het aftreden van de algemeen secretaris, Dr. P. Voorhoeve, die met pensioen ging.

Hij belastte zich gaarne speciaal met bibliotheekzaken, waarbij vooral de aanschaf opnieuw zijn bijzondere aandacht had. Daarnaast vond hij gelegenheid om zich ongestoord door administratieve beheerszaken aan een tweetal wetenschappelijke onderwerpen te wijden.

Als instituutswerk nam hij op zich het voor de Translation Series aanvaarde manuscript van Jaap Kunst over de Hindoe-Javaanse muziekinstrumenten voor de pers gereed te maken. Dit werk bleek al spoedig een zeer omvangrijke taak te zijn. In het manuscript, dat door de auteur bij zijn overlijden in 1960 in een voorlopige Engelse vertaling was nagelaten, moesten alle linguïstische en bibliografische gegevens grondig worden gecontroleerd en waar nodig aangevuld. Hoewel Oud-Javaans en zeker musicologie niet tot Censes eigenlijke studieterrein behoorden, wist hij deze taak met zijn speurzin en kennis der literatuur tot een goed einde te brengen, waar nodig gesteund door deskundig advies van derden en in de laatste fase door de hulp van de redactie-medewerkster mevr. W. Haver Droeze, zodat het boek in 1968 in druk kon verschijnen.¹⁹

Bovendien vond hij tijd om zijn studies van Zuid-Celebes weer op te vatten en zich te zetten aan de ordening en beschrijving van een belangrijke collectie originele Boeginese dagboeken uit de 18de, 19de en 20ste eeuw, die hij in 1949 uit Makassar had meegebracht. Deze dagboeken had hij daar, grotendeels in losse, vaak gehavende bladen dooreenliggend aangetroffen en ze waren hem door de eigenaar, de zelfbestuurder van Goa, voor bestudering afgestaan. Voor de herordening van deze papieren kon alleen worden afgegaan op uiterlijke kenmerken en inhoudelijke details. Door geduldig puzzlewerk slaagde hij erin tenslotte van alle pagina's de juiste volgorde te bepalen en vast te stellen tot welke dagboeken ze behoorden. Het Instituut liet daarna de voornaamste hiervan op het Algemeen Rijksarchief naar behoren restaureren en voor een verantwoorde bewaring gereed maken.

Het was vooral de studie van deze dagboeken die hem de stof leverde voor zijn lezing over "Journalen en Notitieboeken: Drie eeuwen Boeginees-Makassaarse historiografische activiteit", die hij in de algemene vergadering van het Instituut op 19 maart 1966 hield en die hetzelfde jaar in Engelse vertaling werd gepubliceerd.²⁰ De passage die hij hierin uit een van deze, door hem van de ondergang geredde, oude dagboeken in vertaling reproduceerde, en waarin de auteur, een Bonese Tomarilaleng (minister), vertelt van zijn bezoek aan Raffles in Bogor, vormt een hoogtepunt van deze dagboekliteratuur. Men krijgt er enkele zeldzame momentopnamen voor ogen van het leven in het paleis van de

Engelse Luitenant Gouverneur-Generaal en van de wijze waarop deze een gezant van een der Indonesische staten ontving, gezien door een inwoner van het land.

Cense bleef nog tot bijna een jaar nadat hij de 65-jarige leeftijd had bereikt aan het Instituut verbonden. Dit was inmiddels uit Den Haag naar zijn nieuwe behuizing in Leiden overgegaan, en Cense was een der "vier vooraanstaande geleerden uit de kringen van het Instituut", zoals het Jaarverslag vermeldt, die ter gelegenheid van de feestelijke heropening van het Instituut op 17 maart 1967 tot erelid werden benoemd. Toen hij per 1 juli van dat jaar het Instituut verliet, was zijn wetenschappelijke activiteit evenwel nog geenszins beëindigd. Het voor uitgave gereed maken van zijn omvangrijke Makassarse woordenboek moest nog beginnen.

Het lexicologisch materiaal dat hij vóór de oorlog in Makassar had verzameld behoorde tot het zeer weinige van zijn wetenschappelijke notities dat de Japanse tijd had overleefd. Het kaartsysteem was grotendeels verloren gegaan, maar al het op kaarten opgenomen materiaal had hij ook ingeschreven in een met wit doorschoten exemplaar van het uit 1885 daterende woordenboek van Matthes. Zijn medewerker Abdoerrahim was erin geslaagd dit handexemplaar als een kleinood veilig te bewaren. Er kwamen echter nog vele lacunes in voor, die niet zonder hulp van een getraind informant aangevuld konden worden. Abdoerrahim was graag bereid daarvoor naar Nederland te komen. Nadat in 1954 een eerste poging om zijn overkomst geregeld te krijgen mislukt was, duurde het tot augustus 1967 voordat Abdoerrahims verblijf in Den Haag een feit werd. Elf maanden lang werd in praktisch dagelijkse gezamenlijke arbeid aan de voltooiing en afronding van het materiaal gewerkt. Vervolgens moest elke entry systematisch geordend en, ten behoeve van de alfabetisering, op een aparte fiche overgeschreven worden. Pas daarna kon het geheel voor de eerste maal worden uitgetikt. Verdere systematisering, correctie en aan- en invulling van honderden details, waarvoor geregelde briefwisseling met Makassar vaak de nodige gegevens moest verschaffen, maakten dat daarna het manuscript van 2400 blz. op talrijke plaatsen herzien en opnieuw getikt moest worden. Dit en veel ander werk werd weer door mevr. Haver Droeze verricht, die later ook de correctie van de eerste proeven op zich nam. In deze tijd was Cense weer geregeld op het Instituut te vinden.

Het is begrijpelijk dat al deze arbeid Cense, bij een afnemende gezondheid, vele jaren in beslag nam, en dat het laatste schaven en polijsten

— een woordenboek is in feite nooit “klaar” — nog niet afgesloten was, toen een definitieve regeling voor de publicatie bereikt werd en in het voorjaar 1977 het moment aanbrak waarop de drukkerij het zetje kon beginnen, dat Cense niet voltooid heeft mogen zien. Het moet hem een grote voldoening geweest zijn, dat de voltooiing van dit levenswerk definitief in het verschiet lag.²¹

Het deed hem eveneens veel genoegen, dat in hetzelfde jaar in Londen een publicatie verscheen, waaraan hij een essentieel aandeel had kunnen leveren: de Engelse catalogus van Ricklefs en Voorhoeve van alle Indonesische handschriften in Britse openbare verzamelingen.²² Op uitnodiging van de samenstellers verschaftte hij hen een jaar tevoren de benodigde gegevens over de bijna vijftig Boeginese en Makassaarse handschriften die in collecties in Londen bewaard worden en die hij in de vijftiger jaren bestudeerd had. Niet alleen was nu een resultaat van zijn onderzoek, zij het in verkorte vorm, op passende wijze in het licht gegeven, maar dank zij zijn medewerking had de catalogus ook ten aanzien van Zuid-Celebes, het terrein dat hij alleen beheerste, de beoogde volledigheid kunnen bereiken.

Het Instituut en de Indonesische wetenschappen verliezen in Cense een geleerde van singuliere gaven, die op een uitgebreid terrein van wetenschap ter zake kundig was. Door zijn kennis en inzicht en zijn niet aflatende zorg voor de betrouwbaarheid van wat hij in het licht gaf zijn zijn publicaties, weliswaar mede door de ongunst der tijden klein in aantal gebleven, steeds inhoudrijk en van hoog niveau. Dit geldt ook voor het nog te verschijnen Makassaarse woordenboek, waarvoor hij zich tot op de dag van zijn heengaan heeft ingespannen om het in optimale vorm te kunnen presenteren. Zijn vele vrienden bewaren de herinnering aan een charmante en bescheiden persoonlijkheid, vol hartelijke belangstelling, snel van begrip, en steeds bereid anderen in zijn kennis te laten delen.

J. NOORDUYN

NOTEN

- ¹ Ph. S. van Ronkel, *De Maleische vertelling van den dief-schriftgeleerde en haar Arabisch origineel*, B.K.I. 102, 1943, pp. 104-124.
- ² G. W. J. Drewes, *Hikajat Muhammad Mukabil (The Story of the Kadi and the Learned Brigand)*, B.K.I. 126, 1970, pp. 309-331.
- ³ A. A. Cense, *De kroniek van Bandjarmasin*. Santpoort 1928.
- ⁴ J. J. Ras, *Hikajat Bandjar. A Study in Malay Historiography*. The Hague 1968.

- ⁵ G. E. P. Collins, *East Monsoon*. London 1936; id., *Makassar Sailing*. London 1937. Claire Holt, *Dance Quest in Celebes*. Paris 1939. H. Th. Chabot, *Verwantschap, stand en sexe in Zuid-Celebes*. Groningen/Djakarta 1950.
- ⁶ Conferenties te Makassar, T.B.G. 80, 1940, pp. 293-296.
- ⁷ C. C. F. M. Le Roux, *Boegineesche zeekaarten van den Indischen archipel, met taalkundige aantekeningen van dr. A. A. Cense*, T.N.A.G. 52, 1935, pp. 687-714. Alb. C. Kruyt, *Het schommelen in de Indische archipel*, B.K.I. 97, 1938, pp. 363-424.
- ⁸ A. A. Cense †, *Maleise invloeden in het oostelijk deel van de Indonesische archipel*, B.K.I. 134, 1978, pp. 415-432.
- ⁹ A. A. Cense, *De verering van Sjaich Jusuf in Zuid-Celebes*, in: *Bingkisan Budi*. Een bundel opstellen aan Dr Philippus Samuel van Ronkel door vrienden en leerlingen aangeboden op zijn tachtigste verjaardag, 1 Aug. 1950. Leiden 1950, pp. 50-57.
- ¹⁰ A. A. Cense, *Enige aantekeningen over Makassaars-Boeginese geschiedschrijving*, B.K.I. 107, 1951, pp. 42-60.
- ¹¹ A. Zainal Abidin, *Memperkenalkan Prof. dr. A. A. Cense, ahli lontara' dan bahasa² daerah di Sulawesi Selatan*, *Bingkisan Budaya Sulawesi Selatan I-1*, 1977, pp. 32-33.
- ¹² A. A. Cense, *Beberapa tjatatan mengenai penulisan sedjarah Makassar-Bugis*. Djakarta 1972.
- ¹³ A. A. Cense, *Makassaars-Boeginese prauwvaart op Noord-Australië*, B.K.I. 108, 1952, pp. 248-264. *Indonesische vertaling: Pelajaran perahu Makassar-Bugis ke Australia-Utara*, in: A. A. Cense dan H. J. Heeren, *Pelajaran dan pengaruh kebudayaan Makassar-Bugis di pantai utara Australia*. Djakarta 1972, pp. 9-31.
- ¹⁴ *The Route of the Macassan Trepang Fleet: Daeng Sarro*, in: *The Farthest Coast. A selection of writings relating to the history of the northern coast of Australia*. Edited and with an Introduction by C. C. Macknight, Carlton 1969, pp. 180-185.
- ¹⁵ A. A. Cense, *Sanggalea, an old word for "Chinese" in South Celebes*, B.K.I. 111, 1955, pp. 108-109. C. Ouwehand, *Once more: Sanggalea*, *ibidem* pp. 216-217. A. A. Cense, *Supplementary Note*, *ibidem* p. 217.
- ¹⁶ A. A. Cense, *Mededelingen uit de verslagen van Dr. E. J. van den Berg, taalambtenaar op Buton 1936-1941*, B.K.I. 110, 1954, pp. 154-184.
- ¹⁷ A. A. Cense, *Boekbespreking van: Hikajat Abdullah diterbitkan lagi dengan anotasi oleh R. A. Datoek Besar dan Dr. R. Roolvink*. Djakarta-Amsterdam 1953, B.K.I. 110, 1954, pp. 388-392.
- ¹⁸ A. A. Cense and E. M. Uhlenbeck, *Critical Survey of Studies on the Languages of Borneo*. Bibliographical Series 2. 's-Gravenhage 1958.
- ¹⁹ J. Kunst, *Hindu-Javanese Musical Instruments*. Second revised and enlarged edition. Translation Series 12. The Hague 1968.
- ²⁰ A. A. Cense, *Old Buginese and Macassarese Diaries*, B.K.I. 122, 1966, pp. 416-428.
- ²¹ A. A. Cense in samenwerking met Abdurrahim, *Makassaars-Nederlands woordenboek met Nederlands-Makassaars register*. (Ter perse)
- ²² M. C. Ricklefs and P. Voorhoeve, *Indonesian Manuscripts in Great Britain*. Oxford University Press. 1977.